

УДК 343.148:343.351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.52>

Семенюк Оксана Анатоліївна,

аспірантка кафедри криміналістичного

забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-9606-5965

ФОРМИ І ВИДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТУ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

FORMS AND TYPES OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON APPROPRIATION, EMBEZZLEMENT OF PROPERTY OR TAKING POSSESSION OF IT BY ABUSE OF OFFICIAL POSITION

У статті досліджено форми і види використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та визначено найпоширеніші види використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Аналіз даних офіційної статистики засвідчив низьку якість розслідування службових розкрадань в Україні. Наголошено, що використання низькою правоохоронних і контролюючих органів кваліфікованих спеціалістів та експертів є важливою складовою збирання доказів у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Запропоновано класифікацію форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 191 Кримінального кодексу України, із віднесенням до кожної форми вичерпного переліку відповідних їй видів застосування спеціальних знань. Обґрунтовано, що у кримінальному провадженні формами використання спеціальних знань є процесуальна, непроцесуальна (організаційна) і змішана. Найпоширенішим видом процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є залучення експерта для проведення експертизи, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; надання спеціалістом офіційних консультацій, пояснень, довідок, а також письмових роз'яснень; допит в суді експерта, допит обізнаного свідка в суді. Доведено, що отримані на допиті у суді показання ревізора, бухгалтера, податківця, митника або іншого спеціаліста, який виявив службове розкрадання, можуть вважатися джерелом доказів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, якщо суд не визнав їх недопустимими доказами. Виявлено недоліки у нормативному регулюванні залучення стороною обвинувачення спеціалістів для проведення позапланових ревізій фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій для перевірки інформації про службові розкрадання та наголошено на необхідності відповідних змін у чинному законодавстві.

Ключові слова: форма використання спеціальних знань, вид використання спеціальних знань, спеціаліст, судовий експерт, службове розкрадання.

The article examines the forms and types of use of special knowledge in criminal proceedings and identifies the most common types of use of special knowledge during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or taking possession of it through abuse of official position. The analysis of the official statistics showed the low quality of the investigation of official embezzlement in Ukraine. It was emphasized that the use of qualified specialists and experts by a number of law enforcement and control bodies is an important component of gathering evidence in criminal proceedings on the appropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position. A classification of the forms of use of special knowledge during the investigation of a criminal offense provided for in Article 191 of the Criminal Code of Ukraine is proposed, with an exhaustive list of the corresponding types of use of special knowledge assigned to each form. It is substantiated that in criminal proceedings the forms of use of special knowledge are procedural, non-procedural (organizational) and mixed. The most common type of procedural form of using special knowledge during the investigation of misappropriation, waste of property or taking possession of it through abuse of official position is the involvement of an expert to conduct an examination, the participation of a specialist in investigative (search) actions; provision by a specialist of official consultations, explanations, certificates, as well as written explanations; interrogation of an expert in court, interrogation of a knowledgeable witness in court. It has been proven that the testimony of an auditor, accountant, tax collector, customs officer or other specialist who discovered official embezzlement obtained during interrogation in court can be considered a source of evidence of misappropriation, waste of property or taking

possession of it by abuse of official position, if the court did not recognize them as inadmissible evidence. Deficiencies in the regulatory regulation of the involvement of specialists by the prosecution to conduct unscheduled audits of the financial and economic activities of enterprises, institutions, and organizations to verify information about official embezzlement were identified, and the need for appropriate changes in the current legislation was emphasized.

Key words: *form of use of special knowledge, type of use of special knowledge, specialist, forensic expert, embezzlement.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що передбачено статтею 191 Кримінального кодексу (далі – КК) України, становить підвищену суспільну небезпеку, у тому числі службові розкрадання посадовцями підрозділів логістики Збройних сил.

Як засвідчують дані офіційної статистики, зберігається тенденція до низької якості розслідування службових розкрадань. Зокрема, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора щодо діянь, передбачених ст. 191 КК України: у 2020 році – обліковано 11160 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 5676, що складає 50,8%), закрито – 1402 (24,7%); у 2021 році – обліковано 10531 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 5946 (56,5%)), закрито – 1264 (21,3%); у 2022 році – обліковано 6284 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 3017 (48,0%)), закрито – 541 (17,9%); у 2023 році – обліковано 9222 кримінальних правопорушень за ст. 191 КК України (з них повідомлено про підозру – 4171 (45,2%)), закрито – 696 (7,5%) [1].

У таких умовах, враховуючи потужний рівень протидії розслідуванню службових розкрадань, вчинених посадовцями, важливого значення набуває своєчасне виявлення злочинної події, кваліфіковані її документування та реалізація оперативних матеріалів, швидке і об'єктивне розслідування. Для забезпечення доказування винуватості службових осіб слугує надійний процесуальний інструментарій, серед якого одне з головних місць належить використанню спеціальних знань таких обізнаних осіб як судовий експерт, спеціаліст, ревізор, аудитор, економіст, інженер-програміст та ін. Водночас, нині у науковій криміналістичній доктрині питання форм і видів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні взагалі й під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем зокрема, не знайшли однозначного вирішення.

Мета дослідження. У зв'язку з цим метою статті є аналіз форм і видів використання спеціальних знань у кримінальному процесі та визначення найпоширеніших видів використання спеціальних знань під час розслідування привлас-

нення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Викладення основного матеріалу. Форму використання спеціальних знань у кримінальному процесі потрібно розуміти як зовнішній прояв їх суті, що обумовлений змістом цих знань та знаходить свій практичний вираз при розслідуванні кримінальних правопорушень. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, слово «форма» означає образ, вигляд будь-якого предмета, спосіб його існування та його організація [2]. У загальному розумінні під формою, як правило, розуміють зовнішній вияв того чи іншого явища, предмета, процесу.

Як зазначає Є. Д. Лук'янчиков, існують форми використання спеціальних знань які передбачені або не передбачені у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК), результати яких мають або не мають доказового значення, за суб'єктом їх використання та ін. [3]. Тому правомірне використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному провадженні повинно відповідати процесуальній формі, тобто порядку, встановленому у КПК України.

Зокрема, відповідно до ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [4]. Наприклад, відповідно до ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» при виконанні прокурором покладених на нього функцій, він має повноваження для визначення вартості активів з ознаками необґрунтованості в межах своєї компетенції залучати на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів [5]. Відповідно до закону Служба безпеки України має повноваження залучати спеціалістів у разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності, зокрема: залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів [6]. Стаття 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» надає право упо-

вноваженим посадовим особами цього правоохоронного органу з метою виконання покладених на них завдань: залучати у межах компетенції на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів з метою визначення вартості активів з ознаками необгрунтованості [7]. Митні органи України, у разі потреби для участі у здійсненні митного контролю можуть залучати спеціалістів та експертів. Залучення спеціалістів та експертів здійснюється керівником митного органу або його заступником за погодженням з керівником підприємства, установи, організації, де працює спеціаліст чи експерт (ст. 327 Митного кодексу) [8].

Відповідно, використання кваліфікованих спеціалістів та експертів з контрольних і фінансових органів є важливою складовою збирання доказів, в тому числі у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що передбачено на законодавчому рівні.

У КПК України використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачено у ст. 71, 228, 234, 237, 238, 240, 241, 242-244, 245 та ін. Тому використання спеціальних знань, яке передбачено кримінальним процесуальним законодавством України, є їх *процесуальною формою*.

Водночас, за межами форми, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, перебуває використання спеціальних знань, умінь, навичок у виді проведення спеціальних досліджень предметів і документів під час огляду місця події; навчання спеціалістом слідчих сучасним прийомам і методам дослідження слідів, роботи з новими науково-технічними засобами, а також їх впровадження спеціалістом в слідчу діяльність; участь спеціаліста в розробці профілактичних пропозицій [9, с. 36]. Разом із процесуальними формами використання спеціальних знань розвиваються й непроцесуальні форми: попередні дослідження, що виконуються під час слідчих дій; консультативно-довідкова діяльність компетентних осіб; дослідження, що проводяться при перевірках за криміналістичними обліками; використання спеціальних знань спеціаліста за нерозкритими провадженнями минулих років та ін. [10, с. 54].

В цілому, під поняттям непроцесуальних (або організаційних) форм використання спеціальних знань можна вважати випадки їх використання, що прямо не передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві України. Встановлення обставин розслідуваної злочинної події забезпе-

чується не лише під час доказування як окремого виду пізнання, що має чітко визначену процесуальну форму, але і шляхом проведення широким колом обізнаних осіб різноманітних дій, результати яких, з погляду кримінального судочинства, не мають доказового значення [11, с. 105].

У наукових джерелах доводиться теза про існування й змішаної форми використання спеціальних знань. При цій формі документи, підготовлені обізнаними особами, підлягають додатковій оцінці за критеріями належності й допустимості щодо можливості визнання джерелами доказів [12]. Документи, складені за результатами застосування спеціальних знань, долучаються до матеріалів кримінального провадження та з іншими об'єктами надсилаються для проведення судової експертизи. До змішаної форми іноді відносять довідково-консультаційну діяльність обізнаних осіб [13, с. 218].

Зазначимо, що ми провели опитування у виді анкетування 216 слідчих Національної поліції, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів у сфері економіки. Під час дослідження з'ясовано, що розслідуючи кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 КК України, респондентами використовуються такі форми спеціальних знань: а) процесуальна форма – 59,5% (проведення експертизи; участь спеціаліста у кримінальному провадженні та ін.); б) непроцесуальна форма – 17,2% (усна консультаційна діяльність; взаємообмін інформацією з питань кримінального провадження та ін.); в) змішана форма – 52,6% (витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок; перевірка інформації за державними реєстрами та ін.).

Кожній формі використання спеціальних знань характерна деталізація на конкретні види. Ми погоджуємося з відповідною класифікацією форм і видів використання спеціальних знань, яку запропонували Ю. М. Чорноус та А. В. Лісіцький, а саме залежно від використання в доказуванні результатів спеціальних знань під час кримінального провадження: 1) процесуальна форма: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; надання письмового пояснення спеціаліста як додатка до протоколу слідчої (розшукової) дії; надання висновку спеціаліста в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки; залучення експерта та проведення судових експертиз; допит експерта під час судового розгляду; 2) змішана форма, яка має довідково-консультаційний характер, відображається в документах, а результати її підлягають додатковій оцінці за критеріями належності й допустимості щодо можливості

визнання наданих документів як джерела доказів (ст. 93, 99 КПК України): висновки ревізій, акти перевірок тощо; 3) непроцесуальна форма використання спеціальних знань: попередні експрес-дослідження слідів кримінального правопорушення; перевірка за криміналістичними обліками й інформаційно-довідковими базами; усні консультації спеціаліста; використання власних спеціальних знань слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею, захисником [12].

Відповідна диференціація притаманна формам використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: 1. Процесуальна форма: участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; призначення судових експертиз; допит експерта в суді; допит обізнаного свідка в суді. 2. Непроцесуальна форма: усні поради і консультації; взаємообмін інформацією з питань кримінального провадження; діяльність із перевірки державних реєстрів, інформаційно-пошукових систем правоохоронних органів, криміналістичних обліків; технічна допомога. 3. Змішана форма: витребування і отримання висновків ревізій та актів перевірок; відомчі розслідування; відомчі товарознавчі експертні дослідження; обстеження (огляд) великогабаритних об'єктів експертизи на фактичному місці їх розміщення та ін.

Висвітливо окремі питання щодо конкретних видів із зазначених вище форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 191 КК України.

Допит обізнаного свідка. Обізнаний свідок – це особа, яка стала очевидцем досліджуваних судом обставин і з огляду на наявність спеціальних знань здатна не просто викласти відомі їй факти, а й зробити з них певні умовиводи, висновки чи дати кваліфіковану оцінку сприйнятим подіям, або через виконання службових обов'язків отримала відомості, що мають значення для кримінального провадження. До таких осіб можуть бути віднесені, наприклад: лікар, який надав першу медичну допомогу потерпілому; поліцейський, який оглядав місце події; ревізори, бухгалтери, співробітники податкової, митної служб, інших контролюючих і наглядових органів, члени спеціальних комісій, які виявили порушення вимог нормативно-правових актів, відомості про які були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань [14, с. 23–24]. Відповідно, показання таких обізнаних свідків як ревізор, бухгалтер, податківець, митник тощо є особливим напрямом збирання інформації, отриманої з використанням спеціаль-

них знань, у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Про подібні випадки можна вести мову у контексті Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», а саме «... у випадках виявлення ревізором або аудитором порушень фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації вони зобов'язані передавати правоохоронним органам матеріали ревізій ...» (ч. 2 ст. 12) [15].

Якщо свідок володіє спеціальними знаннями, що виходять за рамки звичайних загальнолюдських знань, і ці знання допоможуть суду зрозуміти докази або встановити факти, він може давати показання як обізнаний свідок за умови, що суд вважає його показання допустимими й достовірними. Особливості допиту такого свідка передбачені ч. 7 ст. 95 КПК України, за змістом якої особа, котра під час допиту висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, може бути допитана іншою стороною згідно з правилами допиту експерта [14, с. 25]. Але процедура введення таких даних у кримінальне провадження можлива лише при *допиті обізнаного свідка в суді*.

Щодо *змішаної форми* використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 191 КК України. Розслідування цих кримінальних правопорушень, у переважній більшості випадків, потребують проведення ревізій та перевірок на підприємствах, установах, організаціях.

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення наділена повноваженнями витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок та ін. [4]. Водночас, механізм призначення ревізії або документальної перевірки слідчим у кримінальному провадженні не регламентовано КПК України. Не надано таке право суб'єкту розслідування нормами Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Натомість Закон зобов'язує працівників органу державного фінансового контролю при вилученні документів у зв'язку з їх підrobкою або виявленими зловживаннями негайно повідомити про це в правоохоронні органи. Тобто при цій змішаній формі спеціальні знання були вже застосовані спеціалістом-ревізором, сторона кримінального провадження лише отримує належним чином оформлений результат використання спеціальних знань для цілей розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України,

що зобов'язує її у подальшому призначати судову експертизу для доказового підтвердження результатів ревізії.

Висновки. Таким чином, у кримінальному провадженні формами використання спеціальних знань є процесуальна, непроцесуальна (організаційна) і змішана. Критеріями розмежування цих форм є регламентація у кримінальному процесуальному законодавстві, наявність доказового значення результатів спеціальних знань, суб'єкт їх використання.

Найпоширеніші форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні за ст. 191 КК України – процесуальна і змішана.

Видами використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є: у процесуальній формі:

а) залучення експерта для проведення експертизи, а також участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; б) надання спеціалістом офіційних консультацій, пояснень, довідок, а також письмових роз'яснень; в) допит в суді експерта, допит обізнаного свідка в суді; у непроцесуальній (організаційній) формі: а) усні поради і консультації; б) взаємообмін інформацією щодо з'ясування окремих обставин кримінального правопорушення; в) діяльність із перевірки державних реєстрів, інформаційно-пошукових систем правоохоронних органів, криміналістичних обліків; у змішаній формі використання спеціальних знань: а) витребування і отримання висновків ревізій та актів перевірок; б) відомчі розслідування; в) відомчі товарознавчі експертні дослідження; г) обстеження (огляд) великогабаритних об'єктів експертизи на фактичному місці їх розміщення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за період 2020–2023 років : статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 29.01.2024)
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : [електронний ресурс]. URL: <https://1531.slovaronline.com/185805-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0> (Дата звернення: 29.01.2024)
3. Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України Київ: КПП, 2014. С. 206–207. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/.pdf>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.01.2024)
5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#top> (Дата звернення: 29.01.2024)
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (Дата звернення: 29.01.2024)
7. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#top> (Дата звернення: 29.01.2024)
8. Митний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#top> (Дата звернення: 29.01.2024)
9. Semeniuk O. A. Conducting an audit as a type of use of special knowledge in the investigation of misappropriation, embezzlement of property, or taking possession of it by abuse of official position. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2021. 26(3), P. 35–47. doi: 10.33270/01211203.35
10. Дячук В. І., Климчук М. П., Губська О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних подій : навч. посіб. / за ред. В. І. Дячука. Київ : Інтерсервіс, 2012. 220 с.
11. Гончаренко В. Г. Використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві. Київ : Вища школа, 1980. 160 с.
12. Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.
13. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 269 с.
14. Мирошніченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків : ХНУВС. 2022. 97 с.
15. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січн. 1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (Дата звернення: 29.01.2024)